

Bitmeyen Senfoni: Türk Siyasal Krizi

Hamza Al¹

Özet: Türk siyasal hayatı krizlerle doludur. Belirli aralıklarla siyasal sistem krize girmekte ve krizden çıkış için çeşitli yöntemler uygulanmaktadır. Sürekli tekrarladığı dikkate alındığında, krizlerin iyi analiz edilmediği ortaya çıkmaktadır. İktidarlar, genellikle krizden kaçınma ve krizi aşma politikası uygulamaktadırlar. Bu politika, sistemin belirli bir süre yürütmesine yardımcı olsa da, krizlerin tekrarlamasına engel olamamaktadır. Asıl yapılması gereken ise, krizin kalıcı olarak çözülmesidir. Krizin çözülmesi de krize yol açan aktörlerin iyi analiz edilmesiyle mümkündür. Çalışmada kriz yönetimine değinildikten sonra, Türk siyasal krizinde rol oynayan aktörler ve faktörler incelenmiştir. Bu çerçevede sorunların kaynağını insandan çok sistemde aramanın yararlı olacağı tezi işlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kriz Yönetimi, Türk Siyasal Krizi, Türk Siyasal Krizinin Aktörleri.

1. Giriş

27 Nisan 2007 gecesi, içeriğinden yola çıkarak ne olduğunu anlamının pek de kolay olmadığı bir bildiri yayınlandı. Bildiri, Cumhurbaşkanlığı seçim sürecine rast gelmeseydi, belki de çok fazla bir anlam ifade etmeyecekti. Fakat Türk siyasal hayatında Cumhurbaşkanlığı seçimi sorunlu bir konuydu ve bu süreçte verilmiş bir muhtıra daha fazla anlam ifade etmekteydi. Doğrusu, genç Türkiye Cumhuriyeti, kısa geçmişinde, birçok siyasal ve yönetimsel krizle karşı karşıya kalmıştır. Çok partili hayata geçiş denemeleriyle başlayan krizler, aralıklarla tekrarlanmaktadır.

---

¹ Yrd.Doç.Dr., Sakarya Üniversitesi, Kamu Yönetimi Bölümü

Krizlerin sık aralıklarla tekrarlaması, kriz yönetiminin önemini ortaya koymaktadır. Krize yol açan faktörleri ortaya çıkarmak ve krizin tekrar ortaya çıkmasını önlemek için krize yol çan aktörleri analiz etmek gerekmektedir. Genellikle beklenmedik durumlarda ortaya çıkan büyük sorunlar, kriz olarak adlandırılmaktadır. Aniden ortaya çıkan sorunlara hazırlıksız yakalanılması, sorunun giderilmesini zorlaştırmakta ve çoğu defa yıkıcı sonuçlar doğurabilmektedir. Fakat hayatın birçok alanında görülen çelişkiler krizler için de geçerlidir. Kriz, kimi sistemler için bir tehdit kimi sistemler için de bir fırsat olabilmektedir. Karşılaştığı bir krizle baş edemediği için yok olan sistemlerin öyküleri gibi, krizle baş edip yepyeni bir dünyaya yelken açan sistemlerin hikâyeleri de az değildir. İster tehdit ister fırsat olsun kriz, “kaçınılması”, “yönetilmesi”, “aşılması” ve “çözülmesi” gereken bir olgudur.

Çalışmada, kriz konusu, ordunun siyasal sisteme müdahalesi ile ortaya çıkan durum çerçevesinde ele alınmıştır. Fakat ordunun siyasal alana müdahalesi siyasal bir kriz olarak ortaya çıksa da, literatürde kriz konusu, daha çok başka konularda yoğunlaşmaktadır. Siyasal sisteme müdahalelerin kriz yönetimi etrafında ele alınması bazı zorlukları gündeme getirmektedir. Bu zorluğu aşmak için, önce genel olarak kriz yönetimine değinilmiştir. Bu bağlamda krizin günümüzdeki artan etkisine değinilmiş ve kriz yönetiminde öne çıkan uygulamalara değinilmiştir. Daha sonra Türk siyasal krizinde bağımsız değişkenler olarak “egemenlik algısı”, “ordu” ve “siyasal partiler” ele alınmıştır. Kuşkusuz, krizlerde başka etkenler de bulunmakta ve başka kurumlar da rol oynamaktadır. Özellikle Parlamento, aydınlar, üniversiteler ve medya da krizle yakın ilişkili kurumlardır. Fakat bir çalışmada tüm faktörlerin incelenmesi her şeyden önce boyut açısından sorun yaratmaktadır.

Krizle ilgili olarak neden egemenlik, ordu ve siyasal partilerin tercih edildiği sorusu da önemlidir. Her şeyden önce müdahaleler ile baş gösteren Türk siyasal krizi, halkın egemenlik alanına bir müdahaledir. Diğer taraftan egemenlik konusu, müdahalenin yanında yer alanlar tarafından farklı, müdahaleye karşı olanlar tarafından farklı değerlendirilmektedir. Bu anlamda egemenlik algısının krizlerdeki rolü birincil derecede önemlidir.

Türk siyasal krizinde temel aktörlerden birisi ordudur. Ordu belirli aralıklarla siyasal sisteme açık ya da kapalı müdahale etmektedir. Ordunun neden siyasal sisteme müdahale ettiği ve bu müdahalenin sisteme işlerlik

mi kazandırdığı yoksa sistemin işleyişini bozarak krize mi yol açtığı, araştırmaya değer niteliktedir.

Siyasal partilere gelince... Parlamenter demokrasiyle yönetilen ülkemizde siyasal iktidarlara yapılan müdahale genellikle partilere yönelmektedir. Ayrıca partilerin tutumu krizin ortaya çıkmasında ve aşılması sürecinde belirleyici olmaktadır.

Çalışmada, genel olarak kriz yönetimine değinildikten sonra, kriz yönetimine yaklaşım üç kavram etrafında ele alınmıştır. Bunlar, “krizden kaçınma”, “krizi aşma” ve “krizi çözme” yaklaşımıdır. Önce krizden kaçınma ve krizi aşma konusuna değinildikten sonra, krizi çözmek için yapılması gerekenler ele alınmıştır. Bu bağlamda egemenlik algısı ile ordu ve siyasi partilerin Türk siyasal krizindeki rolüne değinilmiştir. Bu konularda güncel tartışmalardan çok tarihi süreç ele alınmıştır. Sonuç kısmında ise Türk siyasal krizi, genel kriz yönetimi ile ilişkilendirilerek bazı önerilerde bulunulmuştur.

2. Genel Olarak Kriz Yönetimi

Kriz kavramı, medyada, şirkette, siyasette ve yönetimde sık sık kullanılan bir kavramdır. Hatta kriz kavramı hızla yayılarak adeta retorik bir metafora dönüşmektedir. “Küresel kriz”, “uluslararası kriz”, “uluslararası düzenin krizi”, “piyasanın krizi”, “ekonomik kriz”, “ulus devletinin krizi”, “birikim krizi”, “meşruiyet krizi”, “kuzey güney arasındaki ekonomik ilişkiler krizi”, “sosyalizm krizi”, “kapitalizm krizi”, “modernitenin krizi”, “sosyolojinin krizi”, “kimlik krizi”, “Weberyen bürokrasinin krizi” gibi çeşitli krizler, akademik literatürde yaygın bir şekilde kullanılmaktadır.

Kriz, hoş gitmeyen, beklenilmeyen durumu, düzensizliği, zor durumdaki olmayı, ani kötüye gidişi, gerilimi, tehlikeyi ve reform gerektiren istikrarsız durumu ifade eder. Kriz, bir sosyal sistemin varlığının, esas yapılarının, temel değerlerinin ve normlarının ciddi şekilde tehdit edilmesi, beklenmedik gelişmeler sonucu olumsuz yönde etkilenmesidir. Kriz, memnun olunmayan bir gelişmeyi, ters ya da olumsuz bir gidişatı, şiddetli bir tehdidi, belirsizliği, normal iletişim kanallarının işlemediği bir durumu ifade eder (Rosenthal ve Kouzmin, 1997: 280).

Bu anlamda kriz, tahmin edilemez ve beklenilmez bir olaydır. Organi-

zasyonun ününü, güvenliğini, işleyişini tehdit etmektedir. Organizasyona ve sahiplerine büyük zarar verebilmektedir. Kriz tüm kesimleri, -iş dünyasını, eğitim kurumlarını, aileleri, kamu ve özel sektörü, gönüllü kuruluşları etkileyebilmektedir. Bu da, tüm organizasyonların doğrudan ya da dolaylı, potansiyel olarak krize açık olduğunu ortaya koymaktadır. Artık birçok alanda risklerin, belirsizliğin, kaosun, felaketlerin egemen olduğu bir çevre söz konusudur. Bozulan iklimler, doğal afetler, yüksek risk teknolojileri, yaygın hastalıklar, büyük çaplı terör saldırıları, ayaklanmalar, etnik çatışmalar, darbeler, belirsizlikler, riskler, sosyal, ekonomik ve siyasal krizler geçmişle kıyaslanamayacak kadar toplumları tehdit etmektedir. Çok çeşitli tanımlar yapılsa da, krizde üç boyut yaygın bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Bunlar, beklenmedik bir şekilde ortaya çıkma, organizasyonları tehdit etme ani karar verme gerekliliğidir.

Krizler çok boyutludur. Uluslararası, ulus-üstü, ulusal, bölgesel, yerel, örgütsel boyutta olabilir. Farklı alanlarda ortaya çıkabilir. Doğal ya da insan yapımı olabilir. Çeşitli kesimleri etkileyebilir (Mitroff ve Anagnos, 2001: 3-4; Regester ve Lrakin, 2005; Rosenthal ve Kouzmin, 1997: 280; Boin ve diğerleri, 2005: 1-2; Holton, 1987; Beck, 1992; Jarman, Sproats ve Kouzmin, 2000). Krizler günümüz toplumlarının ve çağdaş devletin ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir (Boin ve diğerleri, 2005). Krizlerin artışı, kriz yönetimini gün geçtikçe daha önemli hale getirmektedir. Kriz, bir müdahaleyi ve dolayısıyla operasyonel bir yönetimi gerekli kılmaktadır. Fakat krizi yönetmek kolay değildir; kapsamlı, karmaşık ve kontrol edilemeyen bir süreçtir. Krizi yönetimi, krizden kaçınma ya da kriz ortaya çıktıktan sonra yönetmeyi ifade eder (Pearson ve Clair, 1998).

Krizlerden genellikle yöneticiler sorumlu tutulmaktadır. Kriz anında toplumlar ya da organizasyon üyeleri, liderlerinin krizin etkilerini minimize etmelerini beklerler. Krizler, özellikle siyasal liderlere daha fazla sorumluluk yüklemektedir. Hemen hemen herkes gözlerini liderlerine -başbakana, belediye başkanına, üst düzey yöneticilere, politikacılara- diker. Yetkililerin, tehdidi ya da tehlikeyi ortadan kaldırmasını ya da asgariye indirmesini bekler. Krizin, sistemi yeniden inşa etmek için bir fırsata dönüşmesinde krizi yönetenlerin tavrı belirleyici olabilmektedir. Özellikle büyük çaplı krizlerle yüz yüze kalan liderler politik risk ve fırsatlarla karşı karşıya kal-

maktadırlar. Özellikle yöneticinin yetersizliği, öngörü eksikliği, yavaş hareket etmesi, deneyimsizliği, yeni durumu algılayamaması ve yeni duruma eski yöntemler uygulaması, yöneticinin eksikliği olarak ileri sürülmektedir.

Krizler birçok sorunu ortaya çıkarmaktadır. Belirsizliğin ortaya çıkması ya da var olan belirsizliğin artması bu sorunların başında yer almaktadır. Krizler, çoğu defa, mevcut dengeleri bozmakta, kontrolü zayıflatmakta, denetim sorununu ortaya çıkarmakta, bilinmeyen ve tam olarak yönlendirilemeyen durumların baş göstermesine neden olmaktadır. Bu durumda, alışlagelmiş yöntemler ve alışkanlıklar çok fazla işe yaramamaktadır. Ortaya çıkan krizin, şartları ağırlaştırması ve sorunların çözümü için ani karar verme gerekliliği, yönetimin sağlıklı tepki vermesini ve sorunu doğru teşhis etmesini zorlaştırmaktadır. Sistemin bozulan dengeleriyle birlikte yöneticilerin rasyonel iş görme yeteneği kaybolabilmektedir.

Krizler, yönetim ikliminin değişmesine yol açabilmektedir. Sistemde ve yönetimde çözümler baş gösterebilmekte, örgütte çatışmalar ortaya çıkabilmekte ve güven ortamı sarsılabilmektedir. Kriz döneminde yöneticiye karşı bir güvensizlik ve şüphe baş gösterebilmektedir. Değişen iklimle birlikte bazı kişiler örgütü terk edebilmektedir.

Genellikle kriz anında bir kriz odası/masası ve kriz ekibi oluşturulmaktadır. Ekibin yetkili, etkili ve kriz konusunda yeterli donanıma sahip olması gerekir. Ortak akılı ortaya koyan kriz ekibi, kriz dönemlerinde ortaya çıkması muhtemel “yetkilerin liderde toplanması” sakıncasını da azaltmada önemli işlev görebilir. Fakat kriz kamuyla ilişkilendirildiğinde, ekip çalışması konusunda da kamu yönetiminin yetenekli ve istekli olduğunu söylemek oldukça zordur (Aykaç, 2001: 128).

Kriz sürecinde, bilgi akışı önemli hale gelmektedir. Paylaşılan bilgilerin güvenilir ve tutarlı olması gerekir. Hiçbir şey söylememe ya da bilgi vermekten kaçınma, halkın kötü senaryo üretmesine yol açabilir. Bilgilerin nasıl paylaşıldığı da önemlidir. Ani ve panik havasıyla verilen bilgiler, krizi daha da derinleştirebilir. Bu gibi durumlarda bilgilerin tek elden profesyonelce verilmesi tercih edilmelidir. Yazılı metin kullanılması daha az hata yapılmasına katkı yapacaktır.

Örgütsel açıdan bakıldığında kriz dönemlerinde artan merkezileşme eğilimi önemli ve kalıcı bir sorun olarak ortaya çıkabilmektedir. Kriz anında

hızlı karar verme gereği ve inisiyatif alma gerekliliği, liderliği ve lideri önemli hale getirmekte ve üstün bir konuma yükseltebilmektedir. Krizi yöneten liderin, krizi aşmak için daha fazla sorumluluk ve risk alması, bu durumu pekiştirebilmektedir. Özellikle siyasal/yönetimsel krizlerde, krizi iyi yöneten liderlerin karizmasındaki artış, Weber'in ortaya koyduğu karizmatik otoriteyi ya da karizmatik liderliği ortaya çıkarabilmektedir (Hurst, 200: 174)². Karizmatik liderde genellikle var olduğu sanılan olağanüstü yeteneklere sahip olmanın yanı sıra, yüksek özgüven, yüksek etkileme ve ikna etme gücü, risk almada isteklilik, yüksek maliyetlere katlanma, dava için kendini feda etmeye hazır olma ve beklenmedik yöntemler uygulama gibi özellikler, krizin aşılmasında oldukça işe yarasa da, bu durum, yönetimin insan üzerine inşa edilmesine yol açabilmekte ve uzun vadede kurumsallaşmayı engelleyebilmektedir (Boin ve diğerleri, 2005; Vergiliel ve Tüz, 2004: 4-7; Dinçer, 1996: 241; Genç, 2004: 339; Köksal, 2007; Türkel, 2007; Bernstejn, 2007). Özellikle eksik ve yanlış çevre analizi, örgüt yapısının esnek olmayışı, kaynak açığı, yetersiz çevre desteği, stratejik açıklık yaratarak krizleri körükleyebilmektedir. Sistemde ve yönetimde çözümler baş gösterebilmekte, örgütte çatışmalar ortaya çıkabilmekte ve güven ortamı sarsılabilmektedir.

3. Krize Yönelik Farklı Yaklaşımlar

Krizlerle ilgili üç tür yaklaşım sergilenebilir: “Krizden kaçınma”, “krizi aşma”, ve “krizi çözme” yaklaşımı. Krizden kaçınma ve krizi aşma politikaları hemen tüm yöneticilerin ortaya koymaya çalıştığı bir yaklaşımdır. Krizden kaçınmak, eğer kriz ortaya çıkarsa krizi aşmak, diğer bir ifadeyle sistemi krizden çıkarmak ve normalleştirmek temel amaçtır. Krizi çözme yaklaşımı ise, sistemin tekrar krize girmesini önlemeyi içermektedir. Bu durum, uzun vadeli ve kapsamlı bir çalışmayı gerektirmektedir.

İstisnalar bir kenara bırakılacak olursa, normal şartlarda tüm yöneticilerin krizden kaçınması gerekir. Krizin kuluçka döneminde fark edilmesi oldukça

² Çoğu durumlarda karizmatik liderler metaforlaşabilmektedir. Metaforlaşma ile birlikte tek yönlü bir kavrayış ortaya çıkmakta ve diğer şeyler görmezlikten gelinmektedir. Metaforlaşma bazı şeylerin daha net görülmesine, bazı şeylerin de görülemez hale gelmesine yol açmakta ve çoğunlukla çarpıtmaları doğurmaktadır (Morgan, 1998: 14, 392).

zordur. Fakat kriz belirmeye başladığı zaman bazı sinyaller verebilmektedir. Kriz sinyallerini alan ve bunları iyi okuyan liderler krizi önleyebilir. Fakat başka bir alana odaklanan ve kendine çok güvenen liderler, sinyal almada başarısız olabilmektedir. Kriz sinyallerinin zamanında ve doğru bir şekilde alınabilmesi için çevreyi sürekli tarayarak değişen toplumsal ekonomik ve siyasal şartlar tespit edilmeli ve gerekli stratejiler üretilmelidir.

Kriz ortaya çıktığı zaman yapılması gereken krizi denetim altına almak ve krizi aşmaktır. Öncelikli olarak “tehdit” tam ve doğru olarak ortaya konulmalıdır. Durum tespiti ve analizi yapılmalıdır. Tehdidin özelliği, boyutu ve yöneldiği alan iyi tespit edilmelidir (Rosenthal ve Kouzmin, 1997: 290). Aşırı güvensizlik kadar, aşırı güven de, krizin doğru algılanmasını ve zamanında çözümünü zorlaştıracaktır. İkinci adım olarak tehdide karşılık verilmelidir. Kriz ortaya çıktıktan sonra çeşitli şekillerde karşılık verilebilir. Krizle birlikte ortaya çıkan yeni duruma intibak sağlanabilir. Bir restorasyon girişimi başlatılabilir. Bir diğer alternatif ise krizle birlikte inisiyatif alınarak yeniden yapılanmaya gidilmesidir.

Krizlerde yöneticilerin kararlı olması gerekir. Olağanüstü özellik gösteren bu dönemde verilen kararlar büyük riskleri barındırmaktadır. Verilecek kararların tehdidi ortadan kaldıracığına ve krizi çözeceğine yönelik bir garanti yoktur (Rosenthal ve Kouzmin, 1997: 292). Burada yöneticinin hünerleri belirleyici olmaktadır. Fakat kamu yönetimiyle ilişkilendirildiğinde geleneksel yapıların ve işleyişin bu konuda önemli bir engel olarak ortaya çıktığı görülmektedir. Kriz yönetimi için gerekli olan ani karar verme, esneklik, risk alma, rutini terk etme gibi anlayışlar, geleneksel kamu yönetiminin çok da yatkın olmadığı alanlardır. Geleneksel Weberyen yönetim anlayışı durağan, istikrarlı ve belirsizlikten arınmış bir çevre öngörüsü üzerine inşa edilmiştir. Fakat asıl yapılması gereken krizden ders alınması ve yeni krizlerin ortaya çıkmasının önlenmesidir. Hatta krizi, sorunları gidermede bir atlama tahtası olarak kullanmak gerekir. Bunun için de her şeyden önce krizin nedenlerini analiz etmek gerekmektedir (Aykaç, 2001: 125).

4. Türk Siyasal Krizi

İster işletme gibi daha basit bir yapılanma, isterse modern devlet gibi daha karmaşık yapılanma olsun, tüm organizasyonlar belirli bir çevrede faaliyet

gösterir ve bu çevre o organizasyonun yapısını, işleyişini, kültürel kodlarını az çok şekillendirir. Kriz açısından bakıldığında Türk Devleti, oldukça sorunlu, istikrarsız ve krizlere açık bir çevrede faaliyet göstermektedir. Belirli aralıklarla tekrarlayan Türk siyasal krizinin geçici bir durum olmadığı görülmektedir. Belirli aralıklarla darbeler yapılmakta, anayasalar değiştirilmekte, partiler kapatılmakta, hükümetler istifaya zorlanmakta, olağanüstü durumlar yaşanmaktadır.

Krizler, dönemsel olaylardan kaynaklandığı gibi, kurumların geçmişinden ve kurumsal geleneklerinden de kaynaklanmaktadır. Öncelikli olarak, Heper'in de ortaya koyduğu gibi "Türk demokrasi tarihinde sık sık krizler ile karşılaşılması olgusunun çözümlenebilmesi için devlet realitesini(n) göz önünde tutulması gerek"ir (2006: 37). Türk devlet realitesini, onun taklit ettiği yönetim modelinde ve içinde paradoksların bolca yer aldığı geçmişinde aramak gerekmektedir.

Modern Türkiye Cumhuriyetinin temelleri Tanzimat döneminde şekillenmiştir. Modern Anayasa, Parlamento, Bakanlıklar, Danıştay, Sayıştay, merkez ve taşra yönetimi, yerel yönetimler vs. bu dönemde oluşturulmuştur. Osmanlı'nın yönetsel sistemini Anglosakson (İngiltere) geleneği yerine Kıta Avrupa'sından (Fransa) yana yapması, kriz yönünden bir şanssızlıktır. Türkiye, yönetimini kıta geleneği doğrultusunda devlet öncelikli ve devrimci bir yaklaşımla inşa etmiştir. Batı siyasal ve yönetsel düşüncesi, Türkiye'ye, siyasal düşünürlerin eserlerinden çok Batı'da fizyokratlar olarak bilinen kamu idaresi kuramcılarının uzantısı sayılan "kameralizm" yoluyla girmiştir. Kameralizm ise Batı'da "aydın despotizmi"nin siyasal teorisini oluşturuyordu; güçlü ve merkezi bir devleti öngörüyordu (Mardin, 1994a: 83).

Diğer taraftan modernleşme yarışına geç katılan Türkiye Devleti, hızlı değişimden kaynaklanan bir istikrarsızlığa maruz kalmış ve bu da çeşitli krizlere yol açmıştır. Şekil ve içerik değişimi paralel gitmemiştir. İthal edilen birçok kurumun, tam anlamıyla Batıdaki gibi bir işlev gördüğünü söylemek oldukça zordur. Siyasal uzlaşma kültürünün yetersizliği önemli bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır. Heper'in ifadesiyle (2006: 42), devlet seçkinlerinin toplumu evrensel egoizm alanı olarak görmesi, bir grubun diğerini sürekli bölücülükle suçlaması, gücün mutlak olarak algılanması, otoriteye uzlaşmaz biçimde karşı çıkılması önemli bir sorundur. Güçlü bir mer-

kez ile zayıf bir çevrenin egemen olduğu Türkiye’de, bir tarafta çevreye karşı aşırı hoşgörüsüz davranan devlet seçkinleri, diğer tarafta ise çoklukla zapt-u rap altına alınmış olsa da devletin hegemonyasını sorgulayan ve devlet seçkinlerinin önyargılarını pekiştirmesine uygun bir iklim yaratan çevre söz konusudur.

İç ve dış çatışmalarının ortasında, heterojen bir sosyal ortamın içinde kurtuluş savaşı verilerek kurulan Türkiye’nin, kuruluşundan itibaren ayrılıkçı hareketlerle ve bazı isyanlarla uğraşmak zorunda kalmış olması, geçmişinden kalan acı hatıraları, gizli ve açık bölünme tehlikesi, kurucuların ve onların takipçilerinin şüphelerini artırmıştır. Güçlü bir şekilde kurumlara sinmiş olan Türk milliyetçiliği, çoğu durumda milletin bölünebileceği korkusunun dışavurumu olarak ortaya çıkmaktadır (Heper, 2006: 93; Mardin, 1994c: 186).

Hızlı toplumsal değişim de istikrarsızlığı besleyerek siyasal krizleri tetikleyebilmektedir. Devlet yönetiminde modernleşme sürecinin başladığı III. Selim döneminden beri değişim yönünde her adım, beraberinde karşı adımları ve önemli krizleri doğurmuştur. Çok partili hayata geçişin ardından yaşanan açılım 1960 krizini, 1961 sonrası sağlanan açılım 1971 ve 1980 krizlerini, 1980 sonrası yaşanan açılımlar 1997 krizini, Avrupa Birliği süreciyle sağlanan açılımlar ise 2007 krizini ortaya çıkarmıştır.

Türkiye, sürekli değişmeye çalışan ama bir türlü dönüşemeyen ve bu nedenle sorunlar yaşayan bir ülke görünümünü vermektedir. Geçmişindeki birçok yapıyı ve zihniyeti sekülerize ederek yeni formlarda devam ettirmektedir. Dinsel içerik hariç tutularak, daha doğrusu dini içeriğin yerini başka içerikler alarak, Cumhuriyet öncesi bozulmuş devlet geleneği birçok yönüyle sürdürülmektedir (Bayram, 2007). Tüm bunlar istikrarsızlığa ve dolayısıyla da krizlere kapı aralamaktadır.

4.1. Egemenlik Algısı ve Türk Siyasal Krizi

İdari ve siyasi kurumların sistem içindeki yeri, işleyiş biçimi ve egemenlik ilişkisi, yönetimin sağlıklı ya da sorunlu işleminde belirleyici olmaktadır. Bu anlamda Türk siyasal krizinin temel nedenlerinden birisi, egemenliğin algılanışı ve kurumlara olan ilişkisidir.

Türkiye’de, egemenliğin “Tanrı”yla ya da “Padişah”la olan ilişkisi üye-

rine yapılan tartışmalar geride kalmış gibi gözükse de, egemenliğin halkla ve kurumlarla olan ilişkisi güncelliğini ve önemini korumakta ve krizlere kaynaklık etmektedir. Başlangıçta, Padişaha karşı verilen mücadelede egemenliğin “kayıtsız şartsız” halka ait olduğu düşüncesinin benimsenmesinde herhangi bir sakınca görülmediği anlaşılmaktadır. Osmanlı yönetim biçimini “saltanat-ı şahsiye” olarak gören Atatürk, devleti, padişahın sultasından kurtarmak için çaba sarf ederken, bu düşünceden yaygın bir şekilde yararlanmış ve yine bunu Cumhuriyet’in temel formülü haline getirmiştir. “Bu formüle göre, egemenliğin bir zerresinin dahi Sultan’a ait olmaması icap ediyordu”. Diğer bir ifadeyle “söz konusu ilke egemenliğin kime ait olduğunu değil kime ait olmadığını belirliyordu” (Heper, 2006: 95-99)³.

Rousseau’cu anlayışın bir sonucu olarak, ulusal irade toplum üstündedir. Egemenliğin ait olduğu millet ise somut bireyler ya da gruplardan çok, soyut ulusu temsil etmektedir. Bununla ilişkili olan halkçılık ise, vatandaşların peşinden sürüklenmeyi ya da kalabalıkların üzerinde düşünülmemiş fikirlerini benimsemek değil, onlara daha olgun düşünceler katmayı ifade etmektedir. Halkın her istediği değil “hakiki ve gerçek” duygularını temsil eden istekleri geçerlidir. Önemli olan halkın kolektif vicdanıdır. Buna göre “milli egemenlik bir biçim değildir; bir öz meselesidir” (Heper, 2006: 96-112). Padişaha karşı kullanılması esnasında “egemenliğin kayıtsızlığı” çok fazla sorun yaratmamıştır. Fakat çok partili hayata geçişle birlikte egemenlik algısı, nasıl ve kimler tarafından kullanılacağı konusu sorun olmuş ve krizlere yol açmıştır.

1960’da meydana gelen siyasal krizin ana nedenlerinden birisi, egemenliğin kullanımında kurumların rolüdür. Bu konuya ilk dikkat çekenlerden birisi cumhurbaşkanlığı döneminde siyasal krizin yaşandığı Celal Bayar’dır. Osmanlı’da siyasal egemenliğin “saray”, “medrese” ve “ordu” arasında paylaşıldığını belirten Bayar’a göre, Atatürk bu gerçeği görmüş ve ordu ile aydını 1924 Anayasası’yla yönetim ortaklığından çıkarmıştır.⁴ Ba-

³ “Hâkimiyet, hiçbir mana, hiçbir şekil ve hiçbir renkte ve delalette iştirak kabul etmez. Unvanı halife olsun, ne olursa olsun hiç kimse bu milletin mukadderatında müşareket sahibi olamaz” (Nutuk Cilt 2: 700). “Hakimiyet milletindir, Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin haricinde hiçbir makam, mukadderatı milliyeye hâkim olamaz” (Nutuk Cilt 2: 719).

⁴ Atatürk, Birinci Ordu Müfettişi Kazım Karabekir ve İkinci Ordu Müfettişi Ali Fuat Pa-

yar'a göre, bu iki ortak, modern kurumlar aracılığıyla geri dönmüşlerdir. Anayasanın karakterine bakarak bu yeni ortakları, “ordu” ve “aydın” diye nitelenebilir⁵. Bayar, bunun bir bakıma bin yıllık devlet yönetimi geleneğimize geri dönüş olarak görmektedir (Küçükömer, 1994a: 105).

Benzer görüşler, Milli Birlik Komitesi tarafından oluşturulan ve akademisyenlerden oluşan Komisyon tarafından da dile getirilmiştir. Buna göre, Meclisin meşruluğu, kişisel ve sınıf çıkarlarına hizmet eden bir parti grubunu değil ulusu temsil etmekle olur. Bu anlamda üniversiteler, bürokratlar ve ordu da devleti temsil etmelidir:

“Siyasi kudret asıl devlet kudreti, olan ordusu ile adliyesi ve baroları ile ...memurları ile üniversiteleri ile ... basını ve öteki sosyal müessese ve kuvvetleri ile her türlü manevi bağlantısını kaybederek devletin öz ve ana müesseselerine... düşman durumuna düşmüştür” (Dursun, 2000: 59).

1960'da siyasal alana müdahale olarak ortaya çıkan ilk büyük siyasal kriz, egemenlik algısıyla ilişkilidir. Bu sorun, egemenliğin kullanımının yeniden düzenlenmesine yol açmıştır. Günümüzde egemenliğin kullanımı ile ilgili tartışmalar hala devam etmektedir.

4.2. Ordunun Türk Siyasal Krizindeki Rolü

Türk siyasal krizinin önemli aktörlerinden ya da taraftarlarından birisi ordudur. Kimilerine göre ordu, çeşitli müdahalelerle krize giren siyasal sistemi işler hale getirmekte, kimilerine göre ise tam tersine ordunun müdahalesi krize neden olmaktadır. Mardin'e göre (1994b: 110), 1876'dan beri maruz kalınan bir dizi askeri müdahaleye rağmen, sürekli bir askeri rejimin oluşmaması, yerini sivil rejimlere bırakması dikkate değerdir. Bu anlamda Türkiye, sürekli güvenlik güçleri tarafından yönetilen bir ülke değildir. Fa-

---

şa'nın ordudaki görevlerinden istifa etmelerini ve bunların Rauf Bey'le olan ilişkilerini, kendisine yönelik bir komplolar olarak görmüş ve bu olay sonrası hem milletvekili hem de orduda komutan olan kişileri milletvekilliğinden istifaya zorlamıştır (Nutuk, Cilt 2: 852).

⁵ Bayar'a göre, “Ordu Milli Güvenlik Kurulu ile; Aydın, Anayasa Mahkemesi, Üniversite, TRT, Planlama ve hatta Senato'nun seçim dışı gelen üyeleriyle devlet ortaklığına girmektedir” (Küçükömer, 1994a: 104-105).

kat gerek kurumsal olarak gerek zihniyet olarak ordunun tam olarak siyasetin emri altında olduğunu söylemek oldukça zordur. Ordu, zaman zaman iktidara el koymakta ve hükümetlere müdahale etmektedir. Uzun süre iktidarda kalmasa da, bu dönemlerde elde ettikleri çıkış garantileri (Dursun ve Yurttaş, 2006: 227) ve oluşturdukları denetim mekanizmaları, askerinin siyaset ve yönetim üzerindeki etkisini gündeme getirmektedir.

Demokrasinin bir gereği olarak ordunun siyasal iktidarın emrinde olması düşüncesi, Türkiye’de henüz doğru ya da en azından şık karşılanmamaktadır. Hatta yerel şartlardan dolayı, ordunun siyasal sistem içindeki rolünün, laik rejim açısından olumlu olduğunu ve sistemi aşırılıklardan koruduğunu söyleyenler de bulunmaktadır. Örneğin Osmanlı döneminden günümüze kadar Türk tarihinde ve siyasal hayatında ordunun taşıdığı önemin “makul bir süreklilik” gösterdiğini söyleyen Ahmad’e göre (2002: 9), askerler, her on yılda bir, yolsuzluklara bulaşmış yetersiz politikacıların yarattığı karışıklıkları düzeltmek için, istemeye istemeye iktidara el koymaktadırlar.

Birçok şeyi savaşın belirlediği bu coğrafyada ordu, olduğundan daha fazla anlam ifade etmekte ve birçok şey güvenlik sorunu olarak görülmektedir⁶. Bu anlamda ordu, Türk tarihinde önemli bir yere sahiptir. Osmanlı toplumunda ordu, toplumu oluşturan üç temel sınıftan birisi olarak değerlendirilmektedir (Mardin, 1994a: 81). Eski Türklerin başarısı savaş başarısıdır.⁷ Osmanlı’nın yükselişi ve çöküşü, ordusunun yükselişi ve çöküşüyle paraleldir.

1554 yılında Batılı bir elçi (Busbecq, 2002: 78), askeri sistemin ihtişamından bahsederken, 1717 yılında eşinin görevi gereği Osmanlı ülkesini ziyaret eden, İngiliz yazar Lady Montagu ise, yeniçerilerin başıbozukluktan, baskılarından, yasaların üstünde bir güç oluşturmalarından bahseder. Kâhyanın Sadrazamdan daha güçlü olduğunu, paşaların işlerini Yahudilere gördürdüğünü ve bu Yahudilerin paşaların tüm sırlarını bildiğini an-

⁶ 1960 darbesinin 14. yıl dönümünde, darbenin ondörtlerinden Orhan Erkanlı, bu düşünceyi “bu ülkede pirinç fiyatlarından karayollarına ve turistik yörelere kadar ulusal güvenlikle ilgili olmayan tek bir sorun yoktur. Eğer çok derin bir düşünürseniz, bu da bir ulusal güvenlik meselesidir” diyerek ortaya koymaktadır (Ahmad, 2002: 156).

⁷ Türk toplumu, “tarih sürecinde siyasi düzeni, askeri düzenle birlikte doğup, gelişen” bir toplumdur (www.tsk.mil.tr).

latır. “Hükümet burada tamamen ordunun elindedir ve padişah mutlak gücüyle, bir yeniçeri kaşını çattığı zaman, buyruğundaki insanların her biri gibi, bir tutsaktır ve korkudan titremektedir” der (Montagu 2004: 38).⁸ Gerçekten de ordu, Osmanlı Türk yönetim tarihinde sadece düşmana karşı toplumun, devletin ve ülkenin koruyucusu değil, aynı zamanda sistemin ve çeşitli değerlerin de koruyucusuydu. Osmanlı ailesinden kimin padişah olması gerektiğine ya da kimin sadrazam olacağına karar verebiliyordu.

Ordu yönetime müdahale ederken bazı sınıfların ya da halkın bir bölümünün desteğini almaktadır. Geçmişte Yeniçeriler, padişaha karşı isyanlarında esnafla yakın ilişki içinde olmuşlardır. Bunu başka formlarda modern dönemde de sürdürmektedirler. Günümüzde ordu, kendisini hükümetin emrinde olmaktan çok “milletinin emrinde” görme eğilimindedir. “Milletin güvenine layık olma” konusunda oldukça hassastır. III. Selim döneminde ve daha sonraki dönemlerde olduğu gibi, değişimlerden etkilenen halk da, zaman zaman ordunun siyasal sisteme müdahalesini desteklemektedir. Geçmişte çarşı-pazar esnafı ile ulema zaman zaman orduyla birlikte hareket etmekteydi. Bazen de orduya karşı gelmekteydiler (Mardin, 1994b: 115; Ahmad, 2002; Koçi Bey, 1993).⁹

Özellikle Osmanlı'nın son döneminde, ordunun “ittihatçılaştırılması” (Ahmad, 2002: 16), İttihat ve Terakki iktidarıyla birlikte ordunun siyasetin tam merkezinde yer alması ve bu dönemde ordunun büyük kayıplar vermesi, Cumhuriyet'in kurucularının bilincinde yer almıştır. Bu olayları yaşayan Atatürk, orduyu siyasetin itiş kakışından uzaklaştırma konusunda hassas

⁸ Busbecq (2002: 25), Osmanlı'daki kardeş katlinin nedenlerini, askerinin sistem içindeki rolüne bağlamaktadır. Ona göre, padişahları buna askerler mecbur etmektedir “Hükümdarın bir kardeşi hayatta bulunursa bu askerler, her fırsatta, her vesile ile Padişah'tan ihsan, bahşiş istemekten geri kalmazlar. İstedikleri kabul edilmeyecek olursa ‘Allah kardeşime ömür versin!’ sesleri yükselmeye başlar. Bu gürültülerle ötekini tahta geçirmek istediklerini açıkça anlatırlar. İşte bu yüzden Türk sultanları, ellerini kardeşleriyle kirleterek, saltanat devirlerini cinayetle açmak zorundadırlar”.

⁹ “Siviller şikâyet eder, (şimdi gazete ve makale vasıtasıyla), din adamları onların protestolarına haklılık sağlar ve camilerde cuma vaazlarıyla hoşnutsuzluğu yayarlar ve askeriler de rejimi devirmek için gerekli gücü elde ederlerdi” (Mardin, 1994b: 117). Kenan Evren'e göre, “Silahlı Kuvvetleri akıllarına estiği için darbe yapmaz. Millet'in davet etmesi üzerine yapar. Millet 12 Eylül'ü istedi” (Ahmad, 2002: 249-250).

davranmıştır. Fakat bunu yaparken, orduyu karşısına almamaya dikkat etmiş, sık sık orduya karşı güvenini dillendirmiştir. Orduyu, Türk ulusunun yüce idealine ulaşma çabalarının öncüsü ve entelijansiyası olarak görmüştür. Fakat bu girişim ordunun, siyasal yaşamın önemli aktörü olduğu gerçeğini değiştirememiştir (Çitçi, 2006: 19). İnönü’de orduyu karşısına almamaya dikkat etmiştir. Çok partili hayata geçişte, çok partili sistemin devrimler için bir tehlike oluşturmayacağı konusunda orduyu ikna etmeye çalışmış, hatta ordunun; devletin ve yeni kurulacak demokratik sistemin koruyucusu olmaya devam edeceğini söylemiştir (Heper, 2006: 101-102).

Cumhuriyet tarihine bakıldığında, hemen hemen tüm siyasal iktidarlar, orduyla uzlaşmayı krizden kaçınmanın bir yolu olarak görmüşlerdir. Adalet Partisi’nin pragmatik tutumu bu süreci daha da güçlendirmiştir. Zamanla ordu, siyaset üstü, yarı özerk ve uzlaşılması gereken bir kurum haline gelmiştir (Sayın ve Çınar, 2007: 459). Türk ordusu, diğer kurumlardan daha fazla kendisini devletle ve rejimle özdeşleştirmiştir. Sadece dış düşmanlara karşı değil, aynı zamanda iç düşmanlara karşı da sürekli teyakkuz halindedir. Hatta ordu, Atatürk’ün ülkeyi kendilerine “emanet” ettiğini düşünmektedir.¹⁰ Hassas oldukları Atatürkçülüğü, bölücülükten irticaya, çağdaşıktan kalkınmaya tüm sorunların çözümüne yönelik bir çare ve kaynak olarak görmektedir. Aldığı eğitimle, kendisini Atatürk’le özdeşleştiren ve kurtuluş savaşının heyecanını sürekli yaşayan subay adayları (Öztürk, 1993: 103), kendilerini sadece dış düşmana karşı güçlü bir asker olarak görmenin ötesinde, modern bir devlet kurabilecek ve modern bir toplum oluşturabilecek yetenekte görmektedirler.

Ordu, siyasetin ve partilerin üstünde, gerektiğinde siyasete müdahale eden, sapmaları ve çatışmaları önleyen, siyaseti rayına sokan ve devlet iktidarını yeniden tesis eden bir “üst kurum” ya da “hakem” işlevi üstlenmektedir.¹¹ Ordunun hakemliği sadece partilerle sınırlı değildir. Kenan Evren,

¹⁰ 12 Eylül Darbesi sonrasında Milli Güvenlik Konseyi’nin ilk bildirgesinin ilk cümlesinde “Büyük Atatürk’ün bize emanet ettiği ülkesi ve milletiyle bir bütün olan, Türkiye Cumhuriyeti Devleti, ... saldırı içindedir” (Dursun, 2005: 12) denmektedir.

¹¹ Nitekim 1960 darbesi sonrası yayınlanan bildiride “bu harekete silahlı kuvvetlerimiz, partileri içine düşükleri uzlaşmaz durumdan kurtarmak... üzere girişmiştir” denilmektedir (Ahmad, 1996: 163).

1979 yılında Cumhurbaşkanına verilen mektubun muhatabı ile ilgili bir soruya, “biz onu bu hükümete vermedik, okursanız bütün kurumlara, Meclise, kamu kuruluşlarına, hepsine verdik” (Dursun, 2005: 163) diyerek bu durumu açıkça ortaya koymaktadır.¹² Osmanlı-Türk kültürünün bir özelliği olan sapsmalara karşı tahammülsüzlük (Mardin, 1994c: 194), ordunun tavırlarında daha da net olarak ortaya çıkmaktadır. Ordunun bu keskin tavrı, diğer unsurlarla birleşince, belirli aralıklarla müdahaleye dönüşmektedir.

4.3. Siyasal Partiler ve Türk Siyasal Krizi

Türkiye’de siyasal krizle doğrudan ilişkili ve krizin taraflarından birisi de siyasal partilerdir. Her şeyden önce krizler, parti iktidarları döneminde meydana gelmektedir. Fakat siyasal partilerin krizle ilişkisi ya da krize karşı tutumu farklılık arz etmektedir.

Parti geleneği, Osmanlı’ya, Jön Türk dönemine kadar gitse de, Türkiye’nin en uzun soluklu siyasal partilerinden CHP, tüm siyasal krizleri tecrübe etmiş olmanın ayrıcalığına sahiptir. Rakiplerinden daha fazla Türk siyasal hayatında etkili olan CHP, krizlerde rol almakla ya da gerekli demokratik duruşu sergilememekle suçlanmaktadır. Parti kurucusunun aynı zamanda Türkiye’nin kurucusu olması, Ebedi Şef ve Milli Şef tarafından yönetilmiş olması, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’ne dayanandırılması, onu Cumhuriyet’in kurucuları arasına yerleştirmektedir. Uzun yıllar devlet partisi olarak işlev görmesi ve kuruluş ve gelişimini tek parti olarak sürdürmesi, partinin doğduğu ve geliştiği dönemde dış dünyada faşist, nasyonal sosyalist, komünist ve totaliter partilerin yükselen değerler olması, CHP’yi, Türk tarihinde farklı bir konuma yerleştirmektedir. Gerçekten de 1935’de parti devlet bütünlüğü resmileşmiş, partinin temel ilkeleleri devletin ilkeleri olarak kabul edilmiş, parti il başkanları kendi illerinin valileri, parti genel sekreteri de İçişleri Bakanı olmuştur. CHP kendisini

¹² “AKP iktidara geldiğinde... komuta kademesinde bir kesim ‘dikkatle izleyelim’ derken, diğer kesim ise siyasi geçmişlerinden dolayı, AKP’den umutsuzluğunu sürdürdü. Anayasal rejime uygun olmadığından kuşkulandıkları faaliyetlerini yakından izlediler” (Kışlalı, 04.07.2007). 27 Nisan 2007 tarihinde yayımlanan askeri bildiriye “dikkat çekilen bir önemli nokta da, askerlerin uyarısının hedefinde iktidar ile birlikte, uzlaşma alışkanlığına özendirilmek istenen diğer kesimlerin de olması’dır (Kışlalı, 25.05.2007).

devlet ve milletle bir tutmaya başlamış¹³ ve kendisini her türlü kontrolün dışında saymıştır (Karpat, 1996: 79; Ahmad, 1996: 19).

Bu özelliklerinden dolayı, Ahmad (1996: 109) CHP'yi tek parti döneminde sözcüğün gerçek anlamında siyasi parti saymazken, bazı yazarlar totaliter olmadığı, ırkçılık ve azgın bir Yahudi düşmanlığı yapmadığı için “ehven” olarak görür (Uyar, 1998: 89). Ali Yaşar Sarıbay ise (1992: 144), CHP'yi totaliter ve otoriter değil pragmatik tek parti olarak değerlendirmektedir. CHP'nin devlet partisi olduğu dönemlerde kısa süre hayat bulan diğer partiler -Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Cumhuriyet Fırkası-, CHP açısından devlet ve rejim için birer tehlike kaynağıdır. Diğer partiler ve taraftarları sadece CHP'nin muhalifi değil aynı zamanda rejimin de muhalifidirler. Bu dönemde “öteki” partilerle CHP arasındaki ilişki, muhalefet ilişkisinden çok ihanet ilişkisine daha yakındır.¹⁴ İlk muhalif parti Fedekaran-ı Millet Fırkası da, İttihat Terakki Fırkası tarafından devlete ihanetle suçlanmıştır (Mardin, 1994c: 180; Karpat, 1996: 74).

Bu ayrıcalıklı konumundan dolayı, kendisini aşkın değerlerin partisi olarak gören CHP, normal bir parti gibi kendisini temsil işleviyle sınırlı görmemiştir. Toplumun var olan sıradan çıkarlarının değil, olması gereken yüksek menfaatlerinin temsilcisidir. İşlevi toplumun (çevrenin) değerlerini devlete (merkeze) aktarmak değil, tam tersine, topluma merkezin değerlerini aşlamaktır. Ulusu, çağdaş uygarlık düzeyine yükseltecek hususlar peşinde koşmalıydı. Diğer partilere izin verildiğinde bile, Mecliste çıkarlar değil fikirler rekabet etmeliydi (Heper, 2006: 99-110). CHP, siyaseti uygarlık projesinin hayata geçirilmesi olarak görmekteydi.

CHP'nin geçmişinden gelen bu özellikleri ve taşıdığı hassasiyet, birçok noktada ordunun hassasiyetleriyle paralellik göstermektedir. Bu anlamda ordunun parlamenter rejime olan müdahalesi çoğu defa CHP'ye de fatura edilmektedir. Örneğin Ahmad (2002: 20), küçük rütbeli subaylar arasındaki hoşnutsuzluğun yön kazanıp 1960'da hükümet darbesine dönüşmesini, ikti-

¹³ Bu dönemde milli bayramlarda atılan “tek parti, tek millet, tek şef” sloganı (Karpat, 1996: 313), bu anlayışı yansıtmaktadır.

¹⁴ Mardin'e göre (1994c: 181-184), Modern Türk siyasi tarihinde muhalefet hareketlerinin tamamı ihanet suçlamasından kurtulamamıştır. Mardin bunu, Osmanlıda siyasi azınlık hakları fikrinin yerleşmemiş olmasına bağlamaktadır.

dar partisiyle sert ve uzlaşmaz bir mücadeleye girişen CHP'nin tutumuna bağlamaktadır.

CHP'nin dışındaki partilerin rejimle olan ilişkisi oldukça sorunlu başlamıştır. 17 Kasım 1924-3 Haziran 1925 tarihleri arasında faaliyette bulunan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, altı buçuk aylık faaliyeti döneminde, halifelik taraftarı olmakla, Cumhuriyet karşıtlığı yapmakla, Anayasayı ihlal etmekle itham edilmiş, komplocu, isyancı, mürteci olarak adlandırılmış ve Şeyh Sait isyanıyla direk ilişkilendirilmiştir. Parti gericilikle suçlanmış ve Takrir-i Sükûn Kanunu'na dayanılarak hükümet tarafından kapatılmıştır. Kurucuları İzmir Suikastı ile ilişkilendirilerek tasfiye edilmişlerdir (Uyar, 1998: 117).

CHP'nin dışındaki ilk siyasal partinin, rejimi krize soktuğu gerekçesiyle tasfiye edilmesinden beş yıl sonra, 12 Ağustos 1930 tarihinde kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın, demokratik kaygılarla mı, yoksa yeraltındaki gericilik hareketlerini meydana çıkarmak amacıyla mı, ya da devrimin yerleşmiş olduğunu sanan CHP'yi harekete geçirmek için mi kurulduğu konusu henüz net değildir. Atatürk, Meclisin varlığına rağmen, Avrupa'nın Türkiye'yi diktatör olarak gördüğünü belirterek bu durumdan kurtulmanın çabası içindedir.¹⁵ Birinci muhalefet denemesinin ortaya çıkardığı krizlerden ders alarak oldukça kontrollü ve güdümlü bir şekilde oluşturulan ikinci muhalefet denemesi, tüm çabalara rağmen kontrolden çıkmıştır. Parti yöneticileri irticayla, Cumhuriyet rejimini tehlikeye düşürmekle ve devrim karşıtlarına kucak açmakla suçlanmışlardır (Uyar, 1998: 122). Çok partili hayattan kaynaklanan ikinci rejim krizi de, partinin kendi kendini kapatmasıyla son bulmuştur.

Atatürk döneminde kapanan çok partili hayata geçiş defteri, dış konjonktürün de etkisiyle, 1946 yılında Demokrat Parti denemesi ile tekrar açılmıştır. Çok partili sistemin devrimler için bir tehlike oluşturup oluşturmayacağı konusu gündeme gelmiştir. İnönü tarafından, devletin ve yeni kurulacak

¹⁵ 1927-1932 yılları arasında ABD'nin Türkiye büyükelçisi olan Joseph Grew'e göre (aktaran Uyar, 2003: 118), "Gazi yavaş yavaş şu görüşe varmıştı ki, tek parti sistemi Avrupa ve Batı ile karşılaştırılınca Türkiye için aşağılık işaretidir. Amerikalı ve Avrupalı yazarlar son günlerde çoğunlukla şekil bakımından Batılı, fakat gerçekte Doğulu olarak tasvir ettikleri Türk diktatörlüğünden çok söz etmişlerdir".

demokratik sistemin koruyucusu olmaya devam edeceği yönünde, orduya güvence verildiği anlaşılmaktadır. Bazı generallerin, 1950 seçimlerini müdahale ederek iptal etmek istedikleri, fakat İnönü'nün bu teklifi reddettiği anlaşılmaktadır (Ahmad, 1996: 152). Bu yönüyle bakıldığında, İnönü'nün aklından geçen özgür bir muhalefetten çok, “memleketin ihtiyaçlarına uygun bir muhalefet”tir (Karpat, 1996: 132). Bu anlamda çok partili sisteme geçişin isteksiz ve vesayetli olduğu görülmektedir.

CHP kökenli olmasına rağmen, Demokrat Parti'nin tabanı oldukça çeşitlilik göstermektedir. Yenilmişlik-kurtuluş, saltanat-cumhuriyet, din-laiklik, gelenek-modernlik, doğu-batı çatışmasının yarattığı travma ve dönüşümün ortaya çıkardığı sarsıntı ekonomik zorluklarla birleşince, büyük bir muhalefet hareketi ortaya çıkmıştır. Hızlı değişimle birlikte işinden, iktidarından, menfaatinden olan birçok kişi de yeni partiyi sorunlarına bir çare olarak görmüştür. Demokrat Parti, bu sorunları üstlenmek ve bu farklı kesimleri temsil etmek durumunda kalmıştır. Tüm bu sorunlara karşı bir “tepki” hareketi olarak ortaya çıkan ve gelişen Demokrat Parti çizgisi, Türkiye'nin sağına yerleşmiştir.¹⁶ Türkiye'nin sağının Cumhuriyet rejimiyle ilişkisi ise hep sorgulanmıştır. Türkiye'de sağ siyasetin, Cumhuriyet Devrimi'ne tepki çerçevesinde oluştuğunu ileri süren Mert'e göre (2007: 60), Türkiye'nin sağının kökenini temsil eden Demokrat Parti, sadece tek parti yönetimine tepkinin bir ifadesi değil, açıkça telaffuz edilmese de, Cumhuriyet devrimine ve özellikle de onun seküler/Batıcı kültür politikalarına karşı bir tepkinin ifadesi niteliğindedir.

Türkiye'deki siyasal partilerin seçkinler arasındaki çatışmanın bir ürünü olduğunu belirten Heper ise, Türkiye'deki bölünmenin işlevsel (ekonomik) olmaktan çok kültürel olduğuna dikkat çekmektedir. Bölünmenin ekonomiyeye kıyasla daha zor taviz verilebilecek olan kültürel boyutta gelişmesi, meşruiyet krizini ön plana çıkarmıştır. Heper'e göre Demokratlar, aşkın devletten ziyade bürokratik seçkinlere muhaliftirler. Bürokratik seçkinlerin siyasal hayatta baskın konuma gelmek için sürekli çaba göstermeleri ve bunun

¹⁶ İdris Küçükömer (1994b), Prens Sabahattin, Hürriyet ve İtilaf, Terakkiperver, Serbest Fırka, Demokrat Parti, Adalet Partisi çizgisinin sola dayandığını, İttihat ve Terakki ile CHP'nin ise sağı temsil ettiğini ileri sürer.

için siyasal hayattaki rollerini çeşitli biçimlerde meşrulaştırmaya çalışmaları, Demokrat Parti hareketinin bir protesto olarak ortaya çıkmasına ve oklarını bürokratik seçkinlere ve onların temsil ettiği dünya görüşüne çevirmiştir (Heper, 2006: 175-188). Mardin ise (1994c: 190), elitlerin ya da kitlelerin gözünde meşruiyeti olmayan “muhalefet” hareketinin, nasıl olup da kendisine taraftar çektiğini sorgulamakta ve bunu Demokrat Parti’nin “muhalefet” partisi olmadığı düşüncesiyle açıklamaktadır. Ona göre, Demokrat Parti’nin muhalefete yönelik tahammülsüzlüğü, seçkinci kültürden farklı olmakla birlikte, Türk kırsal nüfusunun daha müsamahalı olmadığını göstermektedir. Türkiye’de sağ siyaset geleneğinin, CHP ile kıyaslandığında, ekonomik olarak daha liberal olduğu görülmektedir. CHP’deki devlet vurgusunun yerini, bu anlayışta genellikle millet vurgusu almıştır. Bu durumu, “iktidar olarak neye dayanıyorsunuz” sorusuna Menderes’in, “Millete! Milletten başka dayanacak bir şey olur mu?” (Taneri, 1997: 318) ifadesi, oldukça açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

Geçmişte olduğu gibi günümüzde de, Türkiye’nin sağ ve sol yelpazesinde yer alan siyasal partiler, demokratik ortam için gerekli olan asgari konsensüsler konusunda oldukça derin görüş ayrılığına sahiptir. Bu farklı yaklaşım, krizleri körüklediği gibi, krize karşı farklı tutumlar takınmalarına da neden olmaktadır.

5. Sonuç ve Öneriler

Siyasal alana belirli aralıklarla yapılan müdahaleler şeklinde ortaya çıkan Türk siyasal krizi, diğer krizlerle birçok yönden benzerlikler göstermektedir. Fakat Türk siyasal krizi, bazı noktalarda klasik krizlerden ayrılmaktadır. Her şeyden önce diğer krizlerden farklı olarak belirli aralıklarla tekrarlamaktadır. Bu yönüyle rutinleşmiş gibidir. Ayrıca krizlerde olduğu gibi ani olarak ortaya çıktığını söylemek oldukça zordur. Diğer taraftan, siyasal alana müdahale olarak ortaya çıkan Türk siyasal krizi, herkes tarafından istenilmeyen bir durum değildir. Müdahaleler bazı kesimler tarafından desteklenmektedir.

Türk siyasal kriziyle ilgili en büyük sorunlardan birisi de, krizi çözmesi gereken siyasal partilerin, çoğu defa, krizin kaynağı olarak görülmesidir. Siyasal sisteme müdahale yapanlar, siyasal partilerin uzlaşmaz tutumunu

sorunların kaynağı olarak görmektedir. Türk siyasal krizinin bir diğer ayırıcı özelliği, politik liderlerdeki risk alma isteksizliğidir. Daha önce yaşanmış kötü tecrübeler, bu konuda birçok liderin cesaretini kırmaktadır. Bir başka önemli nokta da, iktidarların, bir müdahale olasılığını açıkça dillendirmesi ve bu konuda gerekli çalışmayı yapmamasıdır. Normal krizlerde çeşitli senaryolar hazırlanmakta, çeşitli stratejiler geliştirilmekte ve bu gibi durumlarda ne yapılacağı önceden ortaya konulmaktadır. Fakat siyasal iktidarların müdahale olasılığını seslendirmesi bir acizlik olarak görülmektedir.

Siyasal iktidarlar genellikle “krizden kaçınma” politikası izlemektedir. Müdahaleye maruz kalmak siyasal partilerin sonunu getirebilmektedir. Eğer buna rağmen kriz ortaya çıkmışsa, “krizi aşma” politikası benimsenmektedir. Bu politikalar, sorunları çözmekte sadece ertelemektedir. Türk siyasal krizi belirli aralıklarla tekrarlandığına göre, “krizi önleme” ya da “krizi aşma” yaklaşımlarından ziyade, “krizi çözme” yaklaşımı gösterilmiştir. Bunun için de, her şeyden önce, krizlerinin nedenini, yöneticilerin, komutanların ve partilerin tutumundan çok, sistemde aramak gerekir. Taylor’un mantığıyla söylemek gerekirse¹⁷, sürekli tekrarlayan krizlerin nedenini şahıslarda değil sistemde aramak gerekmektedir. Yine sorunların çözümünü olağanüstü yöntemlerde ya da karizmatik liderlerde değil, sistemde aramak gerekmektedir.

Krizi çözmekle yükümlü olan siyasal iktidarlar, Türkiye gerçekliğini, egemenliğin kurumlar arasındaki dağılımını, aktörlerin ve kurumların sistemdeki rolünü iyi değerlendirmesi gerekir. Türkiye’nin bu farklılığını kabullenmek, bize ait yapının devamından yana olmak anlamına gelmemektedir. Farklılığın farkında olmak, amacı değil yöntemi belirlemek için önemlidir. Sorunların başında yer alan egemenliğin kimler tarafından kullanılacağı konusu, hem siyasal kültür sorunu hem de anayasa sorunudur. Egemenliğin kullanımı konusunda yürürlükteki Anayasa, “yetkili organlar eliyle kullanılır” diyerek, bu konuda ayrıntılı bir düzenlemeden kaçınmıştır. Yeni anayasa önerisinde ise, bu yetki yasama, yürütme ve yargı arasında paylaşılmaktadır. Fakat egemenliğin kullanımında yasamayla yürütmenin eşit tutulması parlamenter demokrasiye pek uygun düşmemektedir.

¹⁷ “Geçmişte insan önce gelirdi, gelecekte sistem önce gelmelidir” (Taylor, 1997: 17).

Türk siyasal krizinin çözümü, ordunun yönetim sistemindeki konumu ve tutumu ile yakından ilgilidir. Tarihi ve sosyolojik gerçekler ile ülkenin içinde bulunduğu coğrafi şartlar, Türk ordusunu farklı bir konuma yerleştirmektedir. Uzun vadede sistemin normalleşmesi, ordunun siyasal alandan çekilmesiyle yakından ilişkilidir. Ordunun, Cumhuriyete ve laikliğe sahip çıkmasından ziyade, sahip çıkma yöntemi krizlere yol açmaktadır. Askeri gerçeklikleri demokratik topluma uygulamak sorun yaratmaktadır. Eşitliğe dayalı demokratik sistemin sorunlarına, alt-üst, katı hiyerarşi, kariyer ve liyakate dayalı bürokratik zihniyetle çözümler aramak, sistemin krizini daha da derinleştirmektedir. Rejim kaygılarının aşılması, toplumsal dinamiklerin gelişmesi, siyasal partilerin güçlenmesi ve AB süreciyle gelişen yeni reform süreci, ordunun sistem üzerindeki etkisini azaltacaktır.

Türk siyasal krizinin çözümü demokratik yapının güçlenmesine bağlıdır. Bu görev, öncelikli olarak demokrasinin vazgeçilmez aktörleri olan siyasal partilere düşmektedir. Siyaset kurumuna, Meclise ve demokrasiye itibar kazandırılmak herkesten çok partilerin işidir. Siyasal partilerin yapısı ve işleyişi demokratik ve saydam hale getirilmelidir. Meclisin sistem içindeki etkisi artırılmalı, yetkiler bürokrasiden hükümete, hükümetten Meclise, Meclisten de halka doğru kaydırılmalıdır.

Türkiye'nin normalleşmesi ile siyasi ve ekonomik rantın azalması arasında doğrusal bir ilişki vardır. Kurumların elindeki güç ve kaynaklar artıkça, bu kurumlardaki görev değişimi sorun olarak ortaya çıkmakta ve krizlere zemin hazırlamaktadır. Hükümetin değişmesi toplum için; cumhurbaşkanının değişmesi ordu, üniversiteler ve yargı için; rektörlerin değişmesi öğretim üyeleri için normal bir toplumda olduğundan daha fazla anlam ifade etmemelidir. Bunu sağlamak için rant ve güç dağılımı, ağırlıklı olarak, kamunun tekelci yöntemiyle değil, piyasanın rekabetçi yöntemleriyle yapılmalıdır.

Kurumların işleyişinde insanın, zihniyetin, kültürün ve iklimin önemini inkâr etmeden, sistemin kendine has insan tipi, zihniyet yapısı, yönetim kültürü ve yönetim iklimi ürettiği unutulmamalıdır. Krizlerin önlenmesi ve yönetimin normalleşmesi için devlet sistemini kriz üretmeyecek şekilde yeniden yapılandırmak gerekir. AB süreci, bu konuda önemli bir lokomotif olabilir.

Abstract: It is a well-known fact that the crises in the Turkish political life are abundant and the Turkish political life faces crises at certain intervals. The fact that crises have become a common feature of the Turkish political life raises the doubt that they have not been dealt properly. Governments usually follow a policy of neglecting and managing crises for the time being. Although, this kind of policy helps the system continue for a period of time, it can not prevent crises to emerge again. The important point is to find a lasting solution to crises. This in turn requires a thorough analysis of the factors which create crises. The present work, firstly, focuses on crises management, and then deals with the actors and factors which are responsible for the crises in the Turkish political life. It is argued that the main reason for the problems is not, as the latest presidency crises has aptly shown, human factor but the system itself.

Keywords: Crises Management, Turkish Political Crises, Actors of the Turkish Political Crises

Kaynakça

- Ahmad, Feroz** (1996), **Demokrasi Sürecinde Türkiye: 1945-1980** (Çeviri: Ahmet Fethi), İstanbul: Hil Yayınları (2. Baskı).
- Ahmad, Feroz** (2002), **Modern Türkiye'nin Oluşumu** (Çeviri: Yavuz Alogan), İstanbul: Kaynak Yayınları (3. Baskı).
- Atatürk, Mustafa Kemal, Nutuk**, Cilt 2, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, İstanbul.
- Aykaç, Burhan** (2001), "Kamu Yönetiminde Kriz Yönetimi", **Gazi Üniversitesi İİBF Dergisi**, 2001/2: 123-132.
- Badie, Bertrand and Pierre Birnbaum** (1983), **The Sociology of the State**, Chicago: The University of Chicago Press.
- Bayram, Ahmet Kemal** (2007), "Türkiye'de Resmi İdeoloji ve Dönüşüm", [(eds.) D. Dursun, B. Duran ve H. Al (2007), **Dönüşüm Sürecindeki Türkiye**, İstanbul: Alfa] içinde.
- Beck, Ulrich** (1992), **Risk Society: Towards a New Modernity**, London: Sage Publications.
- Bernstein, J.** (2007), "Making a Crisis Worse: The Biggest Mistakes in Crisis Communications", www.bernsteincrisismanagement.com/docs/, (9 Ekim 2007).
- Boin, Arjen, Paul't Hart, Eric Stern and Bengt Sundelius** (2005), **Crisis Management in government: Public Leadership under Pressure**, Cambridge:

Cambridge University Press,

Çitçi, Oya, (2006), “Ordu-Siyaset İlişkileri”, **Amme İdaresi Dergisi**, 39/4, Aralık 2006: 17-44.

Diñcer, Ömer (1996), **Stratejik Yönetim ve İşletme Politikası**, İstanbul: Beta.

Dursun, Davut (2000), **Ertesi Gün**, İstanbul: İşaret Yayınları.

Dursun, Davut (2005), **12 Eylül Darbesi: Hatıralar, Gözlemler, Düşünceler**, İstanbul: Şehir Yayınları.

Dursun, Davut ve Fatma Yurttas (2006), “Türkiye’de Demokrasiye Geçişlerde Askerin Elde Ettiği Çıkış Garantisi Olarak Milli Güvenlik Kurulu”, **Muhafaza-kâr Düşünce**, Yıl 3, Sayı 9-10, Yaz-Güz 2006: 223-246.

Genç, Nurullah (2004), **Yönetim ve Organizasyon: Çağdaş Sistemler ve Yaklaşımlar**, Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Gilbert, A. N. and P. G. Lauren (1980), “Crisis Management”, **Journal of Conflict Resolution**, Volume 24, Number 4, December 1980: 641-664.

Heper, Metin (2006), **Türkiye’de Devlet Geleneği**, İstanbul: Doğubatı Yayınları.

Holton, R. J. (1987), “The Idea of Crisis in Modern Society”, **British Journal of Sociology**, Volume XXXVIII, Number 4.

Hurst, David K. (2000), **Kriz ve Yenilenme: Krizin Sunduğu Fırsatlar** (Çeviri: Ela Gürdemir), İstanbul: Alfa Yayınları.

Jarman, Alan, Kevin Sproats and Alexander Kouzmin (2000), “Crisis Management: Toward A New Informational ‘Localism’ In Local Government Reform”, **International Review of Public Administration**, Vol. 5, No. 2, pp. 81-92.

Karpat, Kemal H. (1996), **Türk Demokrasi Tarihi: Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller**, İstanbul: AFA.

Kışlalı, M. A. (2007a), “Türkiye’yi Anlamak”, **Radikal**, 25 Mayıs 2007

Kışlalı, M. A. (2007b), “Erdoğan, TSK’yi Anladı”, **Radikal**, 4 Temmuz 2007.

Koçi Bey (1993), **Koçi Bey Risalesi**, Ankara: MEB Yayınları.

Köksal, Emrah (2007), “Bir Yönetim Tekniği Olarak Kriz: ‘İstisna Hali’nin Eleştirisine Doğru” <http://www.turkishweekly.net/turkce/makale.php?id=123>, (5 Haziran 2007).

Küçükömer, İ. (1994a), **Sivil Toplum Yazıları**, İstanbul: Bağlam

Küçükömer, İ. (1994b), **Batılılaşma: Düzenin Yabancılaşması**, İstanbul: Bağlam

Lady Montagu (2004), **Doğu Mektupları** (Çeviri: Murat Aykaç Erginöz), İstanbul: Özgü Yayınları.

Mardin, Şerif (1994a), “19. Yüzyılda Düşünce Akımları ve Osmanlı Devleti”, [(eds.) Mümtaz’er Türköne ve Tuncay Önder (1994), **Türk Modernleşmesi**, İstanbul: İletişim (3. Baskı)] içinde.

- Mardin**, Şerif (1994b), “Osmanlı Bakış Açısından Hürriyet”, [(eds.) Mümtaz’er Türköne ve Tuncay Önder (1994), **Türk Modernleşmesi**, İstanbul: İletişim (3. Baskı)] içinde.
- Mardin**, Şerif (1994c), “Türkiye’de Muhalefet ve Kontrol”, [(eds.) Mümtaz’er Türköne ve Tuncay Önder (1994), **Türk Modernleşmesi**, İstanbul: İletişim (3. Baskı)] içinde.
- Mert**, Nuray (2007), “Türkiye’de Sağ Siyaset Dönüşümü”, [(eds.) D. Dursun, B. Duran ve H. Al (2007), **Dönüşüm Sürecindeki Türkiye**, İstanbul: Alfa] içinde.
- Mitroff**, Ian I. and Gus **Anagnos** (2001), **Managing Crises Before They Happen: What Every Executive and Manager Needs to Know About Crisis Management**, New York: AMACOM.
- Morgan**, Gareth. (1998), **Yönetim ve Örgüt Teorilerinde Metafor** (Çeviri: Gündüz Bulut), İstanbul: MESS Yayınları.
- Ogier**, Ghislain de Busberg (2002), **Türk Mektupları** (Çeviri: Recep Kibar), İstanbul: Kırkambar.
- Öztürk**, Metin (1993), **Ordu ve Politika**, Ankara: Gündoğan Yayınları,
- Pearson**, C. M. and J. A. **Clair** (1998), “Reframing Crisis Management”, **Academy of Management Review**, 23, pp. 59-76.
- Regester**, M. and J. **Larkin** (2005), **Risk Issues and Crisis Management: A Casebook of Best Practice**, London: Kogan Page.
- Rosenthal**, Uriel and Alexander **Kouzman** (1997), “Crises and Crisis Management: Toward Comprehensive Government Decision Making”, **Journal of Public Administration Research and Theory**, Volume 7, Number 2, pp.277-304.
- Sarıbay**, Ali Yaşar (1992), **Siyasal Sosyoloji**, Ankara: Gündoğan.
- Sayın**, Çağkan ve Menderes **Çınar** (2007), “Siyasal Kültürün Dönüşmeyen ve Dönüştürmeyen Bileşeni: Siyaset-Karşıtlığı”, [(eds.) D. Dursun, B. Duran ve H. Al (2007), **Dönüşüm Sürecindeki Türkiye**, İstanbul: Alfa] içinde.
- Taneri**, Aydın (1997), **Türk Devlet Geleneği**, İstanbul: MEB Yayınları.
- Taylor**, F. W. (1997), **Bilimsel Yönetimin İlkeleri** (Çeviri: H. Bahadır Akın), Konya: Çizgi Kitabevi.
- Türkel**, Süleyman (2007), “Olağanüstü Durumlarda İşletmelerde Yönetim Sorunları”, www.tsk.org.tr/isveren_sayfa.asp?yazi_id=310&id=18, 23.05.2007.
- Uyar**, Hakkı (1998), **Terk Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi**, İstanbul: Boyut Yayıncılık.
- Vergiliel**, Melek (2004), **Kriz Yönetimi: İşletmelerde Uygulama İçin Temel Adımlar**, İstanbul: Alfa Yayınları.